Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi | AÜSBD | Anadolu University Journal of Social Sciences

Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları

The Approaches of Central Asian Countries in the Liberalization Process of International Trade

Yrd. Doç. Dr. Nazım Çatalbaş

Öz

İktisat literatüründe artan ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında genel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yönünde görüş birliği mevcuttur. Dış ticaretin önündeki engellerin azalması uzmanlaşmaya, verimliliğe, kaynakların dağılımına, maliyetlere, rekabet düzeyine, teknoloji transferine ve tüketicilerin refahına olumlu etki edecektir. Buna karşılık serbest dış ticaret her ülke ekonomisinde aynı etkiyi yapmayabilir.

Ticari serbestleşmeye yönelik girişimleri ve yaklaşımları, küresel ve bölgesel olarak ikiye ayırabiliriz. Küresel anlamda ticaretin serbestleştirilmesinde Dünya Ticaret Örgütü öncü iken, diğer tarafta bölgesel ticaret anlaşmaları ön plandadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Orta Asya ülkeleri bölgesel ve küresel yeni alternatiflere yönelmişlerdir. Çalışmada ele alınan altı bölge ülkesinden sadece ikisi (Kırgızistan ve Tacikistan), Dünya Ticaret Örgütü'ne üyedir. Bölge ülkeleri küresel anlamda ticaretin serbestleşmesine kendi ekonomik, siyasi ve sosyal yapıları nedeniyle çekinceli iken, bölge ülkelerinin neredeyse tamamı bölgesel ticaret anlaşmaları ile entegrasyon ve işbirlikleri konusunda isteklidir.

Anahtar Kelimeler: *Ticari Serbestleşme, Dış Ticaret Teorileri, Ekonomik Entegrasyon*

Abstract

In the economics literature, there is a consensus on existence of a positive correlation between increasing openness in trade and economic growth. The reduction of barriers to foreign trade will have a positive effect on the specialization, efficiency, distribution of resources, costs, level of competition, technology transfer, and welfare of consumers. On the other hand, free foreign trade may not make the same impact in the economy of each country.

Initiatives and approaches on trade liberalization can be divided into two groups as global and regional. While the World Trade Organization has the leading role in the liberalization of trade in global respect, regional trade agreements stand in the forefront in regional respect. With the collapse of Union of Soviet Socialist Republics, Central Asian countries have moved toward regional and global new alternatives. Only two (Kyrgyzstan and Tajikistan) of the six regional countries considered in this study, are members of the World Trade Organization. While the majority of countries in the region are hesitant on global trade liberalization due to idiosyncratic economic, political and social structures of them, almost all countries in the region willing to regional trade agreements, integration and cooperation.

Keywords: *Trade Liberalization, Foreign Trade Theories, Economic Integration*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), gümrük vergilerinin (tarifelerin) indirilmesini sağlayarak uluslararası ticaretin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. İkili ve çoktaraflı ticaret anlaşmalarının yanısıra bölgesel ve küresel uluslararası ekonomik

Yrd. Doç. Dr. Nazım Çatalbaş, Anadolu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, **ncatalbas@anadolu.edu.tr**

kuruluşların amaçlarından birisi de uluslararası ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırmak veya azaltmaktır. Uluslararası ticaretin önündeki tarifeler azalmakla birlikte tarifedışı engeller (kısıtlamalar) giderek daha önemli hale gelmiştir.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde (ticari serbestleşmede) nihai amaç, küresel düzeyde serbest ticareti sağlamaktır. Ticari serbestleşmenin Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi bölgesel yaklaşımlarla mı, yoksa Dünya Ticaret Örgütü'nün (1994 öncesinde GATT) öncülüğünü yaptığı küresel yaklaşımla (çoktaraflı ticaret sistemi ile) mı olacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin aynı anda yaşandığı günümüzde bir ülke her iki yaklaşımı da benimseyebilmektedir.

Küreselleşmenin ekonomi boyutunda hükümetlerin dışa dönük ekonomi politikalarını tercih etmeleri etkili olmuştur. Bu politikalar neticesinde uluslararası ticaretin önündeki engeller nispeten azalmış, yabancı sermaye yatırımları artmış, bölgesel ve küresel düzeyde işbirlikleri artmıştır. Bilim, teknoloji, iletişim, taşımacılık ve diğer alanlardaki yenilikler artarken ticaret, yatırım, sermaye ve diğer alanlardaki engeller azalmıştır.

Bu çalışmada Kafkasya ve Orta Asya'da (Çalışmanın bazı yerlerinde iki kavram yerine akıcılık sağlamak adına literatürde de kullanılan Orta Asya kavramı kullanılmıştır) yer alan altı ülkenin (*Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan*) bölgesel ve küresel düzeyde devam eden uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi girişimlerine yönelik yaklaşımları ve bu yaklaşımların nedenlerin açıklanmaya çalışılmıştır. Analizler tek tek ülkeler bazından ziyade bölgesel ve küresel yaklaşımlar şeklinde yapılmıştır. Altı ülkenin seçilmesindeki kriterler ise söz konusu ülkelerin Türkiye ile olan yakın bağları, sahip oldukların kaynakların önemi ve geçiş stratejileri şeklinde sıralanabilir.

İlk olarak ticaretin serbestleştirilmesine yönelik teorik çerçeveye genel olarak değinilmiştir. İkinci olarak Orta Asya ekonomilerine özellikle de dış ticaretlerine yönelik genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü olarak Orta Asya'da uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde bölgesel ve küresel yaklaşımlar ele alınmış, ülkelerin ticari serbestleşmede hangi yaklaşımları ve niçin benimsedikleri üzerinde durulmuştur. Son olarak bölge gerçekleri de dikkate alınarak ideal çözüm üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesinin Teorik ve Ampirik Çerçevesi

Uluslararası (ticaretin) serbestleştirilmesi hükümetlerin dış ticaret akımlarını yönünü ve miktarını değiştirmeye yönelik politikalarını azaltması ve/veya tamamen kaldırması ile mümkündür. Bu ise dış ticarete yönelik müdahalelerin azaltılması anlamına gelir. Hükümetlerin dış ticarete yönelik müdahaleleri *fiyat müdahaleleri* ve *tarifedışı engeller* olarak ikiye ayrılır. *Fiyat müdahaleleri* tarifeler, gümrük vergileri, ek ücretler ve vergiler gibi değişkenleri kapsarken, *tarifedışı engeller* kotalar, lisanslar, yasaklar, ithalat teminatları gibi araçlardan oluşur (Li, 2004, s.560).

Sachs vd. (1995)'ye göre, bir ülkenin ticari serbestleşmeye yönelik politikalar uygulayıp uygulamadığının beş ayırt edici özelliği vardır. Bunlar;

1. Tarife dışı engellerin dış ticaretin %40 veya daha fazlasını kapsaması,
2. Ortalama tarife oranlarının %40 veya daha fazla olması,
3. Karaborsa döviz kurlarının, resmi döviz kurlarından ortalama %20 veya daha fazla değer yitirmiş olması (1970'ler ve 1980'lerdeki gibi)
4. Sosyalist bir ekonomik sisteme sahip olunması,
5. İhracatın önemli bir kısmının kamu tekelinde olmasıdır (Sachs vd., 1995, s. 22).

Sachs vd. (1995)'ye göre eğer ülke bu beş özellikten en az birine sahipse, söz konusu ülkenin ticaret politikasının dışa kapalı olduğunu sonucuna varılır. Sachs vd. (1995)'a göre sömürgecilik sonrasında bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler (yeni ulus inşa etme yükümlülükleri nedeniyle) uzun süredir bağımsız olan ülkelere göre serbestleşmeye daha az isteklidirler (Sachs vd., 1995, s. 33). Bu ifade SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki ülkelere önemli ölçüde uymaktadır.

Dışa açıklık ise ticaret ve finansal (mali) alandaki politikaların ne derece liberalize edildiğiyle (serbestleştirildiğiyle) ölçülür. Görüldüğü gibi ekonominin dışa açılmasında ticari dışa açıklık kadar mali piyasalar üzerindeki devlet kontrollerini kaldıran ve yurtiçi mali piyasaları uluslararası piyasalar ile bütünleşmesini sağlayan finansal dışa açıklık da önemlidir. Bu çalışmada daha ziyade ticari açıklık üzerinde durulmuştur.

Ticari (dışa) açıklık, mal ve hizmetler ticaretindeki devlet (hükümet) kontrollerinin kaldırılması ile uluslararası ticaretin daha serbest hale getirilmesini hedefler (Yapraklı, 2007, s. 68). **Ticari serbestleşmede ekonomik, sosyal, siyasal, coğrafi ve idari vb değişkenler ülkelerin bu sürece yaklaşımlarını etkiler**. Çalışmada ele alınan altı Orta Asya ülkesinin ticaretin serbestleştirilmesine yaklaşımları bu değişkenler de dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Klasik Dış Ticaret Teorileri Açısından Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

Klasik ve neoklasik iktisatçılara göre (serbest) ticaret uzmanlaşmayı artırarak; karşılaştırmalı üstünlükler vasıtasıyla kaynakların etkin dağılımını sağlayarak; ticaret yoluyla bilginin uluslararasında yayılımını kolaylaştırarak ve artan uluslararası rekabet ile birlikte yurtiçinde de rekabeti artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlar (Sachs vd., 1995, s. 3; Mishkin, 2007, s. 6; Miller ve Upadhyay, 2000, s. 400). Söz konusu iktisatçılar serbest ticaretin ülkelerin refahını artıracağını ve ekonomileri birbirine yakınlaştıracağını da savunmaktadırlar.

Klasik iktisadın öncülerinden A. Smith'in *mutlak üstünlükler teorisi*nde (iki ülke, iki mal) bir ülke, diğer ülkeye göre hangi malı daha az maliyette üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve o malı ihraç etmeli, pahalıya ürettiği malı ise ithal etmelidir. D. Ricardo ise karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile mutlak üstünlükler teorisindeki bazı eksiklikleri gidererek, A. Smith'in dış ticaret teorisini geliştirmiştir. *Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi*ne göre (iki ülke iki mal modelde) bir ülke birden fazla malda mutlak üstünlüğe sahipse söz konusu ülke hangi malın üretiminde daha çok maliyet üstünlüğüne sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmalı; karşılaştırmalı üstünlüğün daha az olduğu malı ise ithal etmelidir.

Klasik iktisadın diğer temsilcilerinden J. S. Mill dış ticareti karşılıklı talep kanunu ile açıklamış ve dış ticaretten daha fazla kazanç sağlamada karşılıklı talebin şiddetinin önemli olduğunu belirtmiştir. Marshall ve Edgeworth'un teklif eğrilerinde ise bir ülkenin teklif eğrisinin esnekliği ne kadar az ise, o ülke dış ticaretten doğan kazançlardan daha fazla pay alacağı ifade edilmektedir. G. Haberler ise karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin emek değer teorisine dayanmadan fırsat maliyeti teorisi ile açıklanabileceğine değinmiştir.

Hecksher-Ohlin (H-O) Teorisi ise her ülkenin kendisinde bol olarak bulunan üretim faktörünün kullanıldığı malları ihraç etmesi gerektiğini belirterek faktör donanımı ile üretim ve dış ticaret arasında bağlantı kurmuştur (Karluk, 2009, s. 58-59). H-O Teorisini test eden Leontief (1953) sermaye yoğun ABD'nin emek yoğun mallar ihraç ederken, sermaye yoğun malları ithal ettiği bulgusuna ulaşmıştır. Bu sonuç, H-O Teorisi'nin geçerliliğine olanı güveni sarsmıştır. Aslında Leontief (1953)'in elde ettiği sonuç üretimde emeğin niceliği kadar niteliğinin önemli olduğunu göstermesi bakımından yararlı olmuştur.

Leontief (1953)'in elde ettiği sonucu açıklamak için çeşitli ampirik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde klasik ve neoklasik iktisadın açıklayamadığı dış ticaret ile ilgili pek çok konu yeni dış ticaret teorileri ile çözülmüştür. Klasik iktisadın en önemli dış teorilerinden karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, ülkeler arasındaki üretim maliyetleri farklılıkları var olduğu sürece dış ticaret yapılacak ve dış ticaretten kazanç sağlanacaktır. Teorinin geliştiricisi D. Ricardo ülkeler arasındaki maliyet farklılıklarını emek (işgücü) verimliliğine bağlamış fakat emek verimliliğinin neden farklı olduğunu ise açıklamamıştır. Yeni dış ticaret teorileri bazıları emek verimliliğin neden farklı olduğunu beşeri sermaye ile açıklama getirmişlerdir.

Yeni Dış Ticaret Teorilerinde Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

Yeni dış ticaret teorileri klasik iktisatçıların bazı temel varsayımlarının aksine eksik rekabet, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasının dış ticarette önemli belirleyiciler olduğunu belirtmektedir. Ayrıca emeğin niteliği (beşeri sermayenin), teknoloji, yenilikler ve bilginin dış ticarette ülkelere karşılaştırmalı üstünlükler sağladığı sonucuna varılmıştır.

Keesing (1968) *nitelikli işgücü*nün önemine dikkati çekerek emeğin bol olduğu ülkelerin ekonomik büyüme veya dış ticarette olumlu gelişmeyi yakalayabilmesi için emeğin kalitesini artması gerektiğini belirtmektedir (Keesing, 1968, s. 6). Posner'in *teknolojik açık teorisi*ne göre yeni bir mal veya üretim sürecine sahip sanayileşmiş ülkeler söz konusu malı ihracatçısı olurlar. Diğer ülkeler mevcut yeniliğe sahip olana kadar yenilik yapan ülke, söz konusu malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır (Seyidoğlu, 2013, s. 102).

R. Vernon'un *ürün dönemleri (devreleri) teorisi*nde teknolojik açık teorisi genelleştirilerek geliştirilmiştir. Teoride ürünün gelişimi belli dönemlere ayrılmış her dönemde karşılaştırmalı üstünlüklerin değiştiği ifade edilmiştir. Yeni ürünün ilk döneminde yenilikçi ülke söz konusu malın tek ihracatçısıdır. İlerleyen dönemlerde ürün olgunlaşıp standart hale gelirken karşılaştırmalı üstünlük de ucuz emek ile üretim yapan ülkelere kaymaktadır (Karluk, 2009, s. 183-189; Seyidoğlu, 2013, s. 103-106).

S. B. Linder *gelir ve tercihlerde benzerlik teorisi*nde ilkel mallar (doğal kaynaklar) ve tarımsal ürünler dış ticaretinin Heckscher-Ohlin'in faktör donanımı ile açıklandığı buna karşılık, *sanayi ürünleri* dış ticaretinde ise gelir ve tercihlerin örtüşmesi gerektiğini belirtilmektedir. Gelir ve tercihlerde benzerlik teorisi gelişmiş ülkelerin dış ticareti açıklarken, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretini açıklamada yetersizdir (Karluk, 2009, s, 191-194, Çatalbaş, 2013, s. 57). Teoriye göre sanayileşmiş bir ülke ile az gelişmiş bir ülkenin dış ticaret potansiyeli oldukça düşüktür.

P. Krugman, E. Helpman, M. C. Kemp ve T. Negishi, klasik iktisadın ölçeğe göre sabit getiri varsayımının mevcut rekabet koşullarının da etkisiyle artık geçerli olmadığına ileri sürmüşlerdir. Ölçek ekonomileri maliyetleri düşürerek firmalara hem rekabette üstünlük hem de ölçeğe artan getiri sağlamaktadır. Ölçek ekonomileri ülkeleri belli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaya iterken, üretiminden vazgeçilen ürünleri dışarıdan ithal etmeye yöneltir (Krugman, 1980, s. 950). Ölçek ekonomileri tüketiciler açısından seçenek sayısını artarak refaha olumlu yönde etki eder (Seyidoğlu, 2013, s. 106-107).

B. Balassa, H. G. Grubel ve P. J. Lloyd, P. R. Krugman ve K. J. Lancester, dış ticareti monopolcü (tekelci) rekabet teorisi ile açıklamışlardır. Buna göre, ülkeler arasındaki ticarette karşılaştırmalı üstünlükler veya faktör donanımı yerine tekelci rekabet önemlidir. Tekelci rekabet teorisine göre endüstri–içi ticaret, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomileri nedeniyle ülkeler arasında ticaret yapılmaktadır. Benzer faktör donanımları sahip ülkelerin aynı sektörde hem ihracatçı hem de ithalatçı olmaları ürün farklılaştırması ve endüstri içi ticaret ile açıklanmaktadır. Faktör donanımları benzer ülkeler arasındaki dış ticarette daha çok endüstri-içi ticaret, farklı faktör donanımlarına sahip ülkelerde ise karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak endüstriler arası dış ticaret gelişir.

Bazı Ampirik Çalışmalara Göre Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

Dış ticaretin serbestleştirilmesi yurtiçi piyasalarda rekabet düzeyini önemli ölçüde artırır, buna bağlı olarak yerli üreticilerin verimliliği ve ürün kalitesi gelişir, her iki gelişme ekonomik büyümeye olumlu yansır (Mishkin, 2007, s. 6). Mishkin (2007)'e göre ticaretin serbestleştirilmesiyle artan ithalat, ihracata dolaylı olarak önemli katkı sağlar. İthalat ile birlikte artan rekabet özellikle yurtiçi piyasalara odaklanmış firmaların kar marjlarını azaltır, bu durum karşısında söz konusu firmalar kar marjlarını artırmak (en azından eski seviyesinde tutmak) için doğal olarak enerjilerini ihracat yapmaya verirler. Ticari serbestleşme dolaylı olarak ülkenin ihracatını da artırır. Ticaretin serbestleştirilmesi ile artan ihracat, ülkenin döviz ihtiyacını karşılayarak üretim için gerekli fakat ekonomi yurtiçinde üretilemeyen hammadde ve sermaye (yatırım) malları gibi üretken ara malı ithalatını kolaylaştırır, bu ise milli gelirin (hasılanın) artmasını sağlar (Esfahani, 1991, s. 95). Serbest ticaret, ülkenin üretimine olan talebi artırarak gelir (hasıla), istihdam ve tüketimin artmasına neden olur (Jung ve Marshall, 1985, s. 3).

Bazı çalışmalar (Grossman ve Helpman (1992) gibi) ülkelerin ileride uluslararası üstünlük sağlayabileceği araştırma yoğun sektörleri korumalarının yatırımları teşvik edeceğini, dış ticarete yönelik müdahalelerin uzun vadede ekonomik büyüme olumlu katkı sağlayacağını vurgulamaktadırlar (Grossman ve Helpman, 1992, s. 1-7; Harrison, 1996, s. 420). Buna göre bazı sektörlerde kısmı olarak ithal ikameci sanayileşme uygulamasının uzun vadede ekonomiye olumlu katkı sağlayacağı belirtilebilir.

Dollar (1992); Sachs vd (1995) ve Edwards (1998) ticari açıklığı, yüksek büyüme oranları ile ilişkilendirmiştir. Frankel ve Romer (1999) ise ticari serbestleşme ve büyüme arasındaki nedenselliğin yönünü tespit edecek bir kanıt bulamamıştır. Buna karşılık Lee vd. (2004) farklı yaklaşımlar kullanarak ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisini tespit etmiştir.

Temple (1999); Bourguignon vd (2002); Winters vd. (2004) ticaretin serbestleştirilmesinin ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerine etkilerini incelemişlerdir. Winters vd. (2004) "ticari serbestleşme yoksulluğu artırır veya azaltır" gibi basit bir genel sonucun olamayacağı belirtmektedirler. Bununla birlikte ampirik

kanıtlar büyük ölçüde uzun vadede ticari serbestleşmenin yoksulluğu hafifleteceğini aksi yöndeki bir tespit için yeterli kanıt olmadığını vurgulamaktadırlar (Winters vd., 2004, s. 106-107).

Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesine Yönelik Eleştiriler

Ticari serbestleşmeye olumsuz bakan iktisatçılar göre uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması özellikle genç (bebek) endüstrilerin kurulmasını ve/veya gelişmesini engellemektedir.

H. Singer ve R.Prebish'in dış ticaret hadlerinin uzun vadede ilkel ürünler (tarımsal ürünler) ihraç eden gelişmekte olan ülkeler aleyhine döneceği tezi de dikkatte alınırsa ticari serbestleşme daha çok gelişmiş ülkelerin lehine sonuç yaratacaktır. Çünkü dış ticaret hadlerinin uzun vadedeki gelişimi sanayi ürünleri ihraç eden gelişmiş ülkelerin lehinedir.

Diğer taraftan ülkeler arasında emeğin nitelikleri ve teknolojik gelişmişlik düzeylerinin farklılığı da bu sürece katkı sağlar. Sonuçta gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelir ve ödemeler dengesi gelişmekte olan ülkeler aleyhine bozulur (Sandalcılar ve Yalman, 2012, s. 51).

İktisat literatüründe artan ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında genel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı yönünde görüş birliği mevcut iken, artan finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda tam bir fikir birliği yoktur (*Yapraklı, 2007, s. 73)*. Artan ticari açıklığın ekonomi üzerindeki etkilerinde ülkenin rekabet gücü ve dış pazarlarda ülkenin payları etkilidir.

Ticari Serbestleşme Sürecine Etki Eden Faktörler

Dış ticaret her ülke ekonomisinde aynı etkiyi yapmayabilir (Sandalcılar ve Yalman, 2012, s. 51). Dolayısıyla Mishkin (2007)'in belirttiği "artan ithalat yurt içinde rekabeti artırarak yerli üreticileri kar marjlarını düşürür, bu ise yerli üreticileri ihracata yöneltir" süreci her zaman işlemeyebilir. Bir ülkede başarılı olan dış ticaret politikasının diğer ülkeler benzer sonuçlar vermemesi, ekonominin bir sosyal bilim olması nedeniyle normaldir. Çünkü her ülkenin rekabet, dış ticaret ve diğer ekonomik ve sosyal şartları ve dinamikleri farklıdır.

Eğer rekabet, dış ticaret ve diğer ekonomik ve sosyal şartlar yeni koşullara göre hazırlanmamışsa (tasarlanmamışsa) uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ülkenin aleyhine ciddi sonuçlar doğurabilir. Ticari serbestleşme ile birlikte artan ithalat neticesinde yurt içi piyasada yabancılarla rekabet edemeyen yerli üreticilerin üretimlerini durdurması hem iç hem de dış ekonomik dengeleri bozacak nitelikte olabilir.

Ülkeler kısa vadede tüketici refahını maksimize etmek isterken, orta ve uzun vadede her açıdan geleceklerini ipotek altına almak istememektedirler. Günümüzde gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmının tam (küresel düzeyde) ticari serbestleşmeye mesafeli durdukları özellikle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadıkları pek çok sektörde kendi ekonomik ve sosyal çıkarları zedelendiği için uluslararası ticarete tarife ve tarife dışı kısıtlamalar getirdikleri görülmektedir. Söz konusu gerçekler dikkate alındığında bütün sektörleri kapsayan ve küresel düzeyde bir ticari serbestleşmenin ancak teoride mümkün olduğu söylenebilir. Ülkeler ticari serbestleşmenin ülke ekonomisine olumsuz etkilerini azaltmak için tarifelerin yanısıra özellikle tarife dışı engellere yönelmektedir.

Ticari Serbestleşme Hangi Ülkelerin Lehine Olacak?

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile dünya hasılanın (gelirinin) ve refahının artacağı kesin olmakla birlikte, sorun gelir ve refahın nasıl paylaşılacağıdır. Yaygın görüş, serbestleşmenin GYÜ'lerden gelişmiş ülkelere doğru bir gelir akımı olacağı yönündedir (Çatalbaş, 2005, s. 123). Young (1991)'a göre serbest ticaret koşullarında azgelişmiş (gelişmiş) ülkelerdeki ekonomik büyüme ve teknik süreçlerle ilgili oranlar, ticaretin olmadığı (otarşi) durumlardaki değerlerden daha küçük veya eşittirler (daha büyük veya eşittirler). Görüldüğü gibi serbest ticaretin gelişmiş ülkelere olan dinamik etkileri daha güçlü ve olumludur. Statik kazançlardan (etkilerden) hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkeler faydalanmakta, ayrıca az gelişmiş ülkeler serbest ticaret ile refahlarını da artırmaktadırlar (Young, 1991, s. 269).

Bölgeselleşme ile ilgili çalışmalarda bölgesel blokların bölge içi ticareti büyük ölçüde olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir. Buna karşılık bölge dışı ticaret ile ilgili etkilerde farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır (Genç ve Berber, 2011, s. 104-105).

Orta Asya Ülkelerine Genel Bir Bakış

Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri, nüfus, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), kişi başına milli gelir gibi kriterler açısından gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında küçük ekonomilerdir. Bölge ülkeleri GSYH büyüklüğü (2012) olarak Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan şeklinde sıralanmaktadır. Cari fiyatlarla en düşük kişibaşına milli gelir (KBG) Tacikistan'da (871 dolar) en yüksek KBG ise Kazakistan'dadır (12.116 dolar). Bölgenin en kalabalık nüfusa sahip ülkesi Özbekistan'dır (29,8 milyon), en az nüfusa sahip ülkesi ise Türkmenistan'dır (5,2 milyon).

Tablo 1. Orta Asya Ülkelerinin Temel Sosyo Ekonomik Göstergeleri (2012)

Ülkeler	Nüfus (mln)	GSYH (milyon dolar)	KBG (cari fiyatlarla, dolar)	Enflasyon[1] (2011, 2012, %)	Büyüme (%)	Dış Borç/ GSYH[2]	Ticari Açıklık (GSYH'nın Yüzdesi Olarak Toplam Ticaret)	Yoğunluk İndeksi [3]
AZB	9,3	66.605	7.163	7,8/ 1,1	2,2	14,9	56,04	162
KZK	16,8	203.521	12.116	8,3/ 5,1	5,0	77,9	55,49	230
KGZ	5,6	6.475	1.160	16,5/ 2,7	-0,9	89,2	164,76	182
ÖZB	29,8	51.113	1.717	7,3/ 7,2	8,2	17,8	36,03	178
TCK	8,0	6.972	871	12,4/ 5,8	7,5	51,6	88,22	122
TKM	5,2	35.164	6.798	5,5/ 5,3	11,1	2,0	54,55	119

Kaynak:http://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2013?ref=publications/series/key-indicators-for-asia-and-the-pacific; http://aric.adb.org/integrationindicators; http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx

(1) TÜFE yıl sonu verisidir.

(2) Kırgızistan verisi 2010 yılına diğer ülkelerin verileri ise 2011 yılına aittir.

(3) Dış ticarette işlem tutarı 100 bin dolardan fazla olan veya ülke ihracat/ithalatından %0,3'den daha fazla pay alan ürün sayısıdır.

Orta Asya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinde Genel Gelişim

SSCB'nin dağılması ve ülkelerin bağımsızlıkları ile birlikte Sovyet ödeme sisteminin ortadan kalkması ve diğer ülkelerle (SSCB dışındaki ülkelerle) herhangi bir anlaşmanın olmaması nedeniyle 1990'ların ilk yıllarında Orta Asya ülkelerinin dış ticaretlerinde sert düşüşler gerçekleşmiştir. 1990'lı yılların ortasındaki nispi iyileşmenin ardından 1998'deki Rusya Krizi bölge ülkelerinin dış ticaretinde tekrar daralmaya yol açmıştır. 1991'den itibaren eski SSCB ülkeleriyle olan dış ticaret de büyük ölçüde daralmıştır. Bu daralmalarda eski Sovyet ödeme sisteminin ortadan kalkmasıyla ülkeler arasındaki ekonomik bağların kopması ve uygulanan reformların olumsuz etkileri olmuştur.

Bağımsızlığın ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ilk yıllarında makroekonomik büyüklüklerdeki dramatik daralmalar karşısında petrol ve doğalgaz gibi önemli enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler, makroekonomik istikrarı sağlamada diğer ülkelerine göre daha başarılıdır.

2000 yılında bölge ülkelerinin dış ticaret hacminde etkileyici artışlar meydana gelmiştir. Kazakistan ve Azerbaycan petrol üretimindeki artışın yanı sıra uluslararası piyasalarda ham petrol fiyatının artışına paralel olarak ihracat tutarını önemli oranda arttırmıştır. Bölge ülkelerinin temel ihraç ürünlerindeki fiyat artışı hem ihracat tutarına hem de ekonomik büyümeye olumlu yönde katkı yapmıştır (http://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2013?ref=publications/ series/key-indicators-for-asia-and-the-pacific). 2000 yılından sonra bölge ülkelerinin dış ticaret performansları artmaktadır.

Orta Asya Ülkelerinin Dış Ticaretinde Ürünler ve Ülkeler

Orta Asya ülkelerinde dış ticaret konu olan ürün sayısı dünya ortalamasının altındadır (Dünya ortalaması 260, Türkiye'de ise 251). Dünya ortalamasına en fazla yaklaşan ülke 230 ile Kazakistan'dır (Tablo 1). Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgazda giderek temel ihracatçı ülkeler haline gelmişlerdir (BP, 2013, s. 8, 20, 22; http://www.opec.org/library/ Annual%20Statistical %20Bulletin/interactive/current/ FileZ/XL/T31.HTM). Özbekistan ve Tacikistan pamuk, Kırgızistan ise altın üretiminde ön plana çıkmıştır.

Bölge ülkeleri dış ticaretlerinin önemli bir kısmını coğrafi yakınlığının yanı sıra tarihsel ve kültürel bağı olan Çin, Rusya ve Türkiye gibi ülkeler ile Almanya, ABD, İtalya, İngiltere, Fransa, İsviçre ve Güney Kore gibi gelişmiş ülkelerle yapmaktadırlar (ADB).

Orta Ülkelerinin Dünya Ticaretindeki Yeri ve Bölge içi Ticaret

1994-2012 döneminde 6 ülkenin dünya ticaretindeki payı genel eğilim olarak artmıştır. Bölgenin dünya ihracatındaki payı 2012'de %0,83, ithalattaki payı ise %0,43'tür (6 ülkenin toplam payları Türkiye'nin payından daha küçüktür) . Bu oranlar dünya ticaretin açısından önemli değildir.

Kafkasya (Azerbaycan) ve Orta Asya'da bölge içi ticaret nispeten düşüktür. Bölge içi ticaret Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan ve için oldukça önemli iken, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan için fazla önemli değildir. Orta Asya ve Kafkasya'daki 6 ülkenin aralarındaki toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 9,4 milyar dolardır (http://aric.adb.org/integrationindicators). 6 ülkenin toplam ihracatında bölge ülkelerinin payı yaklaşık %5,2'dir. İthalattaki payı ise %1'inde altındadır.

Bölge içi ticaretin düşük düzeyde kalmasında; bölge ülkelerinin aynı gelişmişlik düzeyinde bulunması nedeniyle birbirlerini tamamlayıcılık özelliğinden uzak olmaları ve bölgede ticaretin önündeki engellerin oldukça çok olması ana sebepler olarak görülebilir.

Bölge ülkelerinin tamamında ortalama tarifenin nispeten düşük olmasına karşılık önemli ürünlerdeki yüksek gümrük tarifeleri ve idari kısıtlamalar ithalatı zorlaştırmaktadır. Gümrük mevzuatları ve ithalat tarifelerinin uyumlaştırılamaması ve transit ticaretteki engeller, etkin olmayan ticaret lojistiği ve lojistik maliyetlerin yüksekliği, dış ticaretin önündeki en önemli engellerdir. Bunlar bölgenin ticaret potansiyelinin değerlendirilememesine yol açmaktadır.

Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Süreci ve Orta Asya Ülkeleri

Ticari serbestleşmenin Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi bölgesel yaklaşımlarla mı, yoksa Dünya Ticaret Örgütü'nün (eski GATT) öncülüğünü yaptığı çoktaraflı ticaret sistemi ile (küresel yaklaşım ile) mi olacağı konusunda ülkeler iki farklı yaklaşımlardan söz edilebilir. Üçüncü bir yaklaşım ise hem bölgesel hem de küresel yaklaşımın içinde karma yaklaşımdır. *Küresel yaklaşım* 1947'deki GATT Turları ile başlamıştır. GATT Turlarında alınan kararlar ile uluslararası ticaretin önündeki gümrük vergisi (tarifesi) oranları düşürülmüştür. Buna karşılık dış ticarete ilişkin kısıtlamalarda tarifelerin yerini tarife dışı kısıtlamalar almıştır. Günümüzde 159 üyeli Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) 2001'de başlayan Doha Görüşmelerinin 13 yıldır neticelendirilmemiş olması, DTÖ üyelerinin de küresel yaklaşım konusunda tam bir fikir birliği içinde olmadığını göstermektedir.

*Bölgesel yaklaşım*ın en başarılı örneği olan AB ise ekonomik bütünleşmede gümrük birliği ve ortak pazar aşamalarını da geçerek kısmı olarak ekonomik ve parasal birliği sağlamıştır. AB üyesi ülkeler arasında dış ticaretin önündeki engeller yok denecek kadar azalmıştır.

Ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe ve önemli rekabet gücüne sahip olduğu sektörlerde tam ticari serbestleşmeye istekli iken, dezavantaja sahip olunan alanlarda (veya sektörlerde) serbestleşmeye mesafeli durmaktadırlar. Bu durumda karma yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Küresel yaklaşıma öncülük eden ülkelerin aynı zamanda mevcut bölgesel ticaret bloklarını derinleştirmeye çalıştıkları ve/veya yeni ticaret blokları oluşturmaya çalıştıklarını dikkate alınırsa en azından birkaç on yıl daha, bölgesel ticaret bloklarının büyümeye devam edecektir (Bayraktutan, 2005, s. 651). Orta Asya ülkelerinin bölgesel oluşumlara karşı yaklaşımları ve bu kapsamda bu kuruluşların ticaretin serbestleştirilmesine yönelik faaliyetleri takip eden başlıklarda ele alınmıştır.

Bölgesel Girişimler ve Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi

Orta Asya için bölgesel işbirliği bir seçenek değil, bir gerekliliktir (Star, 2004, s. 6). Bu gerekliliğin temel sebeplerinden birisi de Orta Asya ülkelerinin açık denizlere kıyılarının bulunmaması ve en yakın limanlara oldukça uzak olmalarıdır (Azerbaycan'ın en yakın liman uzaklığı 800 km Kazakistan'ın en yakın limana uzaklığı 3.750 km).

Küresel güçlerin Orta Asya'ya girişinin sınırlı olması nedeniyle bölgesel girişimlerde Rusya ve Çin gibi önemli bölgesel güçler (ağırlıklı olarak Rusya) daha ön plandadır. Orta Asya'da bölgesel ekonomik birleşme ve işbirliğine yönelik örgütlerin ticaretin önündeki engellerin azaltılması ve serbestleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Avrasya Ekonomik Topluluğunda Ticaretin Serbestleştirilmesi Girişimleri

Avrasya'daki bölgesel oluşumların temeli 1991'deki Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) dayanır. BDT'de bir serbest ticaret bölgesi yaratma fikrinden hareketle oluşturulan gümrük birliği, ortak pazar ve politikaların yakın bir gelecekte Avrasya Birliği'ne dönüşmesi beklenmektedir.

Bağımsız Devletler Topluluğu ile Başlayan Süreç

Bağımsız Devletler Topluluğu (*Commonwealth Independence State:* ***CIS***) 8 Aralık 1991'de Rusya, Belarus ve Ukrayna arasında imzalanan anlaşma ile kurulmuştur. BDT üyeler arasında savunma, dış politika ve ekonomi alanlarında işbirliği ile bütünleşmeyi amacıyla kurulmuştur. Orta Asya ülkeleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan), 21 Aralık 1991'de BDT'ye üye olmuşlardır. Bağımsızlık sonrasındaki belirsizlikleri asgari düzeye indirme çabaları, Orta Asya ülkelerinin BDT üyeliğinde etkili olmuştur.

Gümrük Birliği'nden Avrasya Ekonomik Topluluğu'na

BDT'nin ilk yıllarında (1992'de) Topluluğa üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturma planı ortaya atılmış, 1995'te Rusya-Belarus ve Kazakistan-Rusya anlaşmaları imzalanmıştır. 1996'da Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasında ekonomik ve insani konularda entegrasyonun artırılmasına yönelik anlaşma imzalanmıştır (Kuzio, 1998, s. 235; *Simon,* 2010, s. 11). 1999'da dört ülkenin yanısıra Tacikistan'ın da katılımı ile "gümrük birliği ve tek ekonomik alan (*customs union and the single economic space*)" anlaşması imzalanmıştır. 2000 yılına gelindiğinde beş ülke arasındaki bütünleşmenin daha kapsamlısı olan **Avrasya Ekonomik Topluluğu** (*The Eurasian Economic Community:* ***EurAsEC***) oluşturulmuştur (Eurasian Economic Commission, 2013, s. 7-8). 2006'da EurAsEC'ye katılan Özbekistan, 2008'de geçici olarak üyeliğini askıya almıştır.

19 Eylül 2003'te BDT'nin en gelişmiş dört üyesi (***Belarus, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna***) arasında imzalan anlaşma ile **ortak ekonomik alan** (*common economic space:* ***CES***) şekillendirilmiştir (Freinkman vd. 2004, s. 45). Ortak Ekonomik Alan (CES), gümrük birliği, işgücü, hizmetler ve sermayenin serbest dolaşımı ve ekonomi politikalarının koordine edilmesini kapsamaktadır. Buna göre üye ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi kurulması, mal ve hizmetler ticaretine ilişkin kısıtlamaların kaldırılarak ortak gümrük tarifesi ve ticaret politikaları uygulanması hedeflenmiştir. Ayrıca ticaret ve tarifelerle ilgili olarak *uluslarüstü yetki*ye sahip bir komisyon (bugünkü *Avrasya Ekonomik Komisyonu*) kurulmasına, nihai hedef olarak ise ortak para birimine de kapsayan bölgesel bir entegrasyon oluşturulmasına karar verilmiştir.

2006'da Ukrayna CES'ten dolayısıyla oluşturulacak yeni gümrük birliğinden çekilmiş, bu gelişmenin ardından *Belarus, Kazakistan* ve *Rusya* 2007'de "ortak (tek) gümrük bölgesi ve gümrük birliği oluşturulmasına" dair anlaşmayı ve "gümrük birliği komisyonu" anlaşmasını imzalamışlardır. İlk başta Belarus, Kazakistan ve Rusya arasında oluşturulan gümrük birliğine ilerleyen dönemlerde diğer ülkelerde katılabileceklerdir.

Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği'nin Yürürlüğe Girişi ve Avrasya Birliği

Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun gümrük birliği ayağı 1 Ocak 2010'da üç ülke ile başlamıştır. Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği ile üç ülke arasında ortak gümrük alanı oluşturulmuş, iç sınırlarda gümrük kontrolleri kaldırılmıştır. Gümrük birliği ile bölgede ticaretin serbestleştirilmesi sağlanacak ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanacaktır. Gümrük birliğinin daha ileriki aşamaları için malların, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımını başarılması öngörülmektedir (Isakova vd., 2013, s. 2).

Üç ülke arasındaki gümrük birliği Kazakistan ve Belarus'a geniş ölçekli Rus pazarına girme imkanı vermektedir. Ticarete yönelik engellerin azalması ile birlikte dış ticaret hacmi 2010'da 1/4'ün üzerinde 2011'de ise 2/3 oranında artmıştır (Isakova vd., 2013, s. 2). 2010-2012 döneminde Kazakistan'ın Rusya'ya ihracatı 3 milyar dolardan 6,2 milyar dolara ithalatı ise 2,4 milyar dolardan 4,5 milyar dolara yükselmiştir.

Şubat 2014 itibarıyla Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği üç ülkeden oluşmasına karşılık Ermenistan ile söz konusu gümrük birliğine katılım için yol haritası imzalanmış, Kırgızistan ile de yol haritasına yönelik müzakerelere devam edilmektedir (http://rt.com/business/kyrgyzstan-armenia-customs-union-749/). Gümrük birliği ve ortak politikalarla başlayan sürecin 2015'te **Avrasya Birliği**'ne dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Orta Asya İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu'na Katılımı

SSCB sonrası dönemde (1991'de) Orta Asya Cumhuriyetleri aralarındaki özellikle ekonomik işbirliğini ve ortak güvenlik sorunlarını çözmek için bir araya gelmişlerdir. 1994'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında para, kredi, fiyatlar, gümrükler ve para konularında ortak politikalar ile malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı ile ilgili konuları da içine alan ortak ekonomik bölgeyi (*common economic area*) amaçlayan **Orta Asya Birliği** (*Central Asian Union: CAU*) kurulmuştur (Ushakova, 2003). Tacikistan ise yoksulluk ve istikrarsızlıklar nedeniyle ilk başta CAU üyeliğine kabul edilmemiştir. Türkmenistan ise tarafsız devlet olmasını gerekçe göstererek CAU'ya üyelik davetini kabul etmemiştir (Bohr, 2004, s. 486).

1998'de Tacikistan Orta Asya Birliği'ne (CAU) katılmış, örgütün adı ise **Orta Asya Ekonomi Birliği** (*Central Asian Economic Union: CAEU*) olarak değiştirilmiştir. 2001'de örgütün adı tekrar değiştirilmiş Orta Asya Ekonomi Birliği (CAEU), **Orta Asya İşbirliği Örgütü** (*Central Asian Cooperation Organization: CACO*) adını almıştır. Orta Asya İşbirliği Örgütü'nün amacı, bölgede ekonomik bütünleşmenin gelişmesine katkıda bulunmak, politik, sosyal, bilim-teknik kültürel ve eğitim her türlü işbirliğini teşvik etmektir.

2004'te Rusya Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne (CACO) katılmıştır. Bu katılımının ardından 2005 yılı sonunda alınan kararla Orta Asya İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Topluluğu ile birleştirilmiştir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi

Ekonomik İşbirliği Örgütü (*Economic Cooperation Organization: ECO*) 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulmuştur. 1992'de Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın katılımı ile ECO'nun üye sayısı 10'a yükselmiştir. Örgütün amacı üyeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğine katkıda bulunmaktır.

ECO'da ticaretin serbestleştirilmesi konusunda ilk adım 1991'deki *Tercihli Tarife Protokolü* ve 1992'deki *Ek Protokol*dür. Buna göre seçilmiş mallarda %10 indirim sağlanmıştır (http://www.ecosecretariat.org/). Ayrıca bölge içi ticareti ve ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla *ECO Transit Anlaşması* ve ECO'ya üye ülke işadamları için *Vize İşlemlerinin Basitleştirilmesi Anlaşması* Mart 1995'te İslamabad'da imzalanmıştır (Karluk, 2007, s. 589).

ECO üyesi ülkeler arasında işbirliğinin artırılmasına yönelik pek çok anlaşma imzalanmış ve eylem planı kabul edilmiş olsa da istenilen sonuçlara henüz ulaşılamamıştır. 2010'da İstanbul Deklarasyonu'nda Örgüte üye ülkeler *ECO Vizyon 2015* kapsamındaki yükümlülüklerini ve 2015'e kadar oluşturulacak olan ECO Serbest Ticaret Bölgesi kapsamındaki taahhütlerini öncelikli olarak yerine getireceklerini belirtmişlerdir (http://www.ecosecretariat.org/).

Şangay İşbirliği Örgütü ve Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi

Şangay İşbirliği Örgütü'nün (*Shangai Cooperation Organisation: SCO*) temeli Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında işbirliğini arttırmak amaçlı bir girişim olan Şangay Forumu'na dayanır. Forum, 15 Haziran 2001'de Şangay İşbirliği Örgütü'ne (SCO) dönüştürülmüştür.

2003'te SCO'ya üye devletler arasında karşılıklı ticaret ve ekonomik işbirliği programı imzalanmış, üye ülkeler arasındaki ticaret ve ekonomik işbirliği artmıştır. Üyeler ekonomik işbirliğini artırmak adına kendi aralarında ekonomik bölgeler (Çin-Rusya; Çin-Kazakistan; Çin-Özbekistan oluşturmaktadır (http://english.peopledaily.com.cn/90883/8472452.html). Ekonomik işbirliğini arttırmaya yönelik bu çabalar uzun vadede bölgede (üyeler arasında) bir serbest ticaret bölgesi yaratmayı hedeflemektedir.

Bölgesel Girişimler Kapsamında Ticari Serbestleşmenin Değerlendirilmesi

Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin aynı amacı gerçekleştirmeyi amaçlayan birden fazla bölgesel ekonomik birleşme ve işbirliği örgütü söz konusudur. Diğer yandan imzalanan pek çok işbirliği anlaşmasına karşılık bunların uygulanabilirliği ve bağlayıcılığı zayıftır (Uslu, 2010, s. 246). Şubat 2014 itibarıyla 6 Orta Asya ülkesi toplam 66 adet ikili veya çok taraflı serbest ticaret anlaşmasına (STA) taraf olmuşlar, bu STA'ların ancak 32'si imzalanarak yürürlüğe girebilmiştir. Bölge ülkeleri arasında imzalanan 8 adet iki taraflı serbest ticaret anlaşmasından sadece 2'si (Kırgızistan-Kazakistan ve Kırgızistan-Özbekistan) yürürlüktedir.

Bölge ülkeleri arasında imzalanan iki taraflı STA'ların yürürlükte olmamasının bir nedeni de söz konusu ülkeleri de içine alan çoktaraflı STA'ların yürürlükte olmasıdır. Çünkü Bağımsız Devletler Topluluğu Serbest Ticaret Anlaşmasını Türkmenistan dışında-

ki 5 Orta Asya ülkesi, Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği Anlaşması'nı Azerbaycan ve Türkmenistan dışındaki diğer 4 ülke imzalamıştır. Söz konusu iki anlaşmada yürürlüktedir (http://aric.adb.org/fta-country).

Diğer taraftan bazı BDT ve EurAsEC üyelerini kapsayan Belarus, Rusya ve Kazakistan Gümrük Birliğinin nispi başarısı söz konusu ülkelerin çıkarlarının uyuşmasından kaynaklanmaktadır. Bu gümrük birliğinin şimdilik üç ülke ile sınırlı olması ise BDT ve Avrasya Ekonomik Topluluğu üyesi ülkelerin çok yönlü işbirliğinin yaklaşım farklılıklarının bir neticesi olarak görülebilir.

6 Orta Asya ülkesi de ECO üyesi olmasına karşılık 2015'te yürürlüğe girmesi planlanan serbest ticaret bölgesine yönelik anlaşmayı sadece Tacikistan imzalamıştır (http://aric.adb.org/fta-country). Orta Asya ülkelerinin ECO Serbest Ticaret Bölgesine, BDT Serbest Ticaret Bölgesi ve Avrasya Ekonomik Topluluğu Gümrük Birliği kadar sıcak bakmadıkları görülmektedir. Söz konusu ülkeler Rusya'nın öncülüğündeki girişimlere daha sıcak yaklaşmaktadırlar.

SCO üyeleri arasında ekonomik işbirliği konusunda bazı tereddütler olsa da bir serbest ticaret anlaşmasına yönelik teklifler ve görüşmeler devam etmektedir. Azerbaycan ve Türkmenistan dışındaki diğer 4 bölge ülkesi SCO serbest ticaret anlaşması için müzakerelere katılmaktadır. Kazakistan'ın SCO serbest ticaret bölgesi konusunda ise bazı tereddütleri vardır (http://en.tengrinews.kz/politics_sub/SCO-will-create-no-free-trade-zone-11046/).

Bölgesel oluşumlar konusunda en aktif olan ülke Kazakistan'dır, onu Kırgızistan ve diğer ülkeler izlemektedir. Türkmenistan ise bölgesel oluşumlara diğer ülkelere göre daha mesafeli durmaktadır. Bu, tarafsızlık ve içe dönük politikaların bir neticesidir.

Genel olarak bakıldığında Orta Asya ülkeleri yükümlülükler açısından birbirinden oldukça farklı serbest ticaret anlaşmalarına taraf olmaları ve bölgesel kuruluşlara üyedirler. Bu durum ülkelerin dış ticaret sistemlerini karmaşık hale getirmekte ve ticari serbestleşmeyi zorlaştırmaktadır.

Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesine Yönelik Küresel Girişimler

Uluslararası ticaretin küresel düzeyde serbestleştirilmesine öncülük eden ve süreci yöneten kuruluş, Dünya Ticaret Örgütü'dür (*World Trade Organisation: WTO*). Örgüt ticaretin serbestleşmesi için çoktaraflı müzakereler (görüşmeler) ve konferanslar düzenler, uluslararası ticarete yönelik anlaşmaların uygulanması ve yeni anlaşmaların yapılmasına öncülük eder. Ayrıca Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması ve çeşitli organlarıyla DTÖ küresel ekonomi politikasının oluşturulmasına katkı sağlar.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) gibi kuruluşlar da uluslararası ekonomik ilişkilerin genel çerçevesini belirleme ve dünya ekonomisine yön verme özelliklerine sahiptirler (Karluk, 2007, s. 25). Bu kuruluşlar faaliyetleri ile uluslararası ticaretin serbestleşmesine dolaylı olarak katkı sağlarlar.

Küresel Ticari Serbestleşmede Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliğin Önemi

Küresel anlamda uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine katılmak isteyen ülkeler DTÖ'ye üye olmak durumundadır[1]. DTÖ'ye üyeliğin ülkelere neler sağlayacağını kısaca belirtmek gerekir. *İlk olarak* DTÖ üyesi olan ülkeler fiyat mekanizmasının gerektirdiği hukuki yapıyı kurmak zorundadırlar. Ülkeler ekonomik sisteme ilişkin kuralları sık sık değiştirmezler ve kurallar toplumun tüm kesimlerine uygulanmak durumundadırlar. Bu açıdan bakıldığında *DTÖ'ye üyelik Orta Asya ülkelerinde piyasa ekonomisine ilişkin kuralların ve kurumların yerleşmesine ve benimsenme katkı sağlayacaktır.*

1 DTÖ'ye üyelik sürecinde **ilk aşama (Müracaat)** genellikle beş sene süren bir inceleme dönemi sonunda karara bağlanır. Bu dönemde, aday ülkedeki geçerli olan mevzuatın ve uygulamaların DTÖ kurallarına uygunluğu araştırılır. **İkinci aşamada (Sunulacak tekliflere birlikte son şeklini verme)** DTÖ'ye aday ülke, gümrük tarifeleri ve hizmetler ticareti ile ilgili taahhütlerini üye ülkeler ile yapılan müzakereler sonunda belirler. **Üçüncü aşamada (Üyelik süresi taslağının çıkarılması)** ilk çalışma grubu ülkenin dış ticaret rejimi ile ilgili uygulamalarını inceler, aynı anda çift taraflı piyasaya giriş müzakereleri tamamlanır, çalışma grubu giriş süresine son şeklini verir. Bu aşamada, ayrıca, giriş protokolü, üyelikle ilgili taahhüt listelerinin de yer aldığı taslak üyelik anlaşması da ortaya çıkar. **Son aşamada (Karar)** ise çalışma grubu tarafından hazırlanan raporun yanı sıra protokol ve taahhüt listelerinden oluşan nihai paket, DTÖ Genel Konseyi veya Bakanlar Konferansı'na sunularak karara bağlanır.

İkinci olarak DTÖ üyesi olan ülkeler diğer üye ülkelerden ithal ettikleri mallara en çok kayrılan ülke (*The Most Favoured Nation: MFN*) kuralının gerektirdiği gümrük tarife oranlarını uygulamak zorundadır. Ayrıca DTÖ üyesi ülkeler bu tarife oranlarını zaman içinde indirmek ve dış ticarette uyguladıkları tarife dışı engelleri zamanla kaldırmak durumundadırlar. Tarife ve tarife dışı engellerin azalması ülkelerin dış ticaret hacminin gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır. Ülkelerin dış ticaret hacmindeki artışı kendi lehlerine çevirebilmesi için rekabet gücü ve karşılaştırmalı üstünlüğün önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Üçüncü olarak DTÖ üyeliği herhangi bir uyuşmazlık durumunda uyuşmazlıkların çözüm mekanizmasından yararlanabilme imkanı sunmaktadır. DTÖ üyesi olmayan ülkelere böyle bir imkan sunulmamaktadır.

Orta Asya Ülkelerinin Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği

Orta Asya'nın en liberal ekonomi politikasına sahip olan Kırgızistan piyasa ekonomisine yönelik reformları yapmış ve Orta Asya ülkeleri arasında DTÖ'ye üye olan ilk ülke olmuştur (1998). Özellikle finansal sektör, gümrükler ve ticaretin kolaylaştırılması gibi konulardaki reformlarla birlikte pazara giriş, damping ve koruma ile ilgili düzenlemeler, piyasa ekonomisi kurallarına göre yeniden düzenlenmiştir (Michalopoulos, 1999, s. ii).

Bölgede DTÖ üyesi olan ikinci ülke ise ülke, Tacikistan'dır (2013). Tacikistan diğer ülkelere göre sürece geç başlamıştır. 2001'de DTÖ'ye üyelik başvurusu yapan Tacikistan'ın çalışma grubunun ilk toplantısı 2004'te yapılmıştır. Ülke DTÖ üyelik sürecine diğer ülkelere oldukça geç başlamasına karşılık, reform ve düzenlemeler konusunda istekli davranarak Mart 2013'te DTÖ'ye üye olmuştur.

2007'de DTÖ üyeliğine en yakın Orta Asya ülkesi olarak gösterilen Kazakistan yedi yıl geçmiş olmasına rağmen DTÖ'ye üyelik müzakerelerini sonlandıramamıştır. Kazakistan için Temmuz 2013'de Çalışma Grubu'nun taslak raporu hazırlanmıştır. Dolayısıyla yakında DTÖ üyeliğinin gerçekleşmesi muhtemeldir.

Azerbaycan için çalışma grubu Haziran 1997 yılında kurulmuş fakat ilk çalışma grubunun toplanması için beş yıl geçmiştir. Azerbaycan ile DTÖ üyesi ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve hizmetler ticareti konusundaki taahhütlerle ilgili müzakerelerin uzun sürdüğünü göstermektedir. Çalışma grubu günümüze kadar 10 kez toplanmıştır. DTÖ ile müzakereler Eylül 2012'deki mal ve hizmetler ticareti ile tekliflerden sonra da devam etmektedir.

Özbekistan DTÖ'ye üyelik başvurusu diğer iki ülkeye (Azerbaycan ve Kazakistan) göre daha erken olmasına karşılık, ikinci aşamaya geçiş için gerekli reform-

Tablo 2. Orta Asya ve Kafkasya Ülkelerinin DTÖ İlişkilerinde Önemli Tarihler

ÜLKELER	Başvuru	Çalışma Grubunun Oluşturulması	Memorandum	İlk/Son Çalışma Grubu Toplantısı	Çalışma Grubu Toplantı Sayısı	Mal Ticareti İle İlgili Teklifler		Hizmetler Ticareti İle İlgili Teklifler		Taslak Çalışma Grubu Raporu
						İlk	Son	İlk	Son	
AZB.	Haziran 1997	Temmuz 1997	Nisan 1999	Haziran 2002/ Aralık 2012	10	Mayıs 2005	Eylül 2012	Mayıs 2005	Eylül 2012	
KZK.	Ocak 1996	Şubat 1996	Eylül 1996	Mart 1997/ Temmuz 2013	17	Haziran 1997	Aralık 2004	Eylül 1997	Haziran 2004	Temmuz 2013
ÖZB.	Aralık 1994	Aralık 1994	Şubat 2000	Temmuz 2002/ Eylül 2005	3	Eylül 2005		Eylül 2005		

Kaynak: http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/status_e.htm Erişim Tarihi: 29.12.2013

ların yapılmaması nedeniyle müzakereler yaklaşık sekiz yıl sürmüştür. Çalışma grubu 1994'te oluşturulmasına karşılık ilk toplantı 2002'de yapılmıştır.

Özbekistan ekonomisinde güçlü bir devlet kontrolünün olması ve uluslararası ticareti çok az sayıda elitin yapmasına izin veren yapının varlığı, DTÖ görüşmelerinde önemli yer tutmuştur. DTÖ müzakerelerinde en temel konulardan olan finans ve bankacılık sektöründeki serbestleşmede de önemli bir dirençle karşılaşılmıştır (Kakharov, 2003).

Türkmenistan ise, bu güne (Şubat 2014) kadar DTÖ'ye üyelik müracaatında bulunmamıştır. Ülke tek parti yönetimi ve tarafsız devlet olarak bölgesel ve küresel ekonomik birleşmelere mesafeli yaklaşmaktadır. Ayrıca Türkmenistan diğer ülkelere nazaran daha az STA'ya (5 adet) taraf olmuştur. Söz konusu STA'ların sadece 3'ü yürürlüktedir.

DTÖ üyeliği söz konusu ülkelerde piyasa ekonomisi kurallarının tam ve etkin olarak uygulandığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bölge ülkeleri DTÖ'ye üyelik için gerekli reformları gerçekleştirme konusunda isteksiz oldukları söylenebilir. Bunun nedenleri bölge ülkelerinin (Kırgızistan ve Tacikistan hariç) benimsemiş oldukları ekonomi politikalarının nispeten içe dönük olması, ithal ikameci sanayileşme politikaları, kamunun ekonomideki ağırlık ve tekellerini korumak istemeleri şeklinde sıralanabilir.

Çalışmaya konu olan ülkelerden bazılarını (Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan) DTÖ'ye üyeliği piyasa mekanizmasının öngördüğü reformları tamamlama hızlarına bağlıdır. DTÖ üyeliği bölge ülkelerine dünya piyasalarına giriş, yurt içi piyasalarda rekabete katkıların yanısıra yeni fırsatlar yaratacak ve yeni yatırımcılar çekecektir (Muradova ve Khusainova, 2003, s. 4). Söz konusu ülkeler reformlar konusunda çekimser davranırlarsa, DTÖ'ye üyelik süreçleri daha uzun zaman alacaktır. Bu ise bölgeselleşmenin çeşitli nedenlerle çok da başarılı olamadığı bölgede ekonomik kalkınmanın zorlaşmasına ve ticaretin istenilen ölçüde artmamasına neden olacaktır.

Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesine Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımı

Orta Asya'nın en liberal ekonomi politikasına sahip ülkesi olan *Kırgızistan* diğer ülkelere nazaran küresel anlamda ticari serbestleşmeye daha ılımlı yaklaşmaktadır. Söz konusu ülke bölgesel blokların hemen hemen tamamında yer almış ya da katılım için müzakerelere devam etmektedir. Diğer bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında her açıdan daha olumsuz verilere sahip olan Kırgızistan niçin daha liberal bir yaklaşım sergilemektedir? Bu yaklaşımın pek çok nedeni (ekonomik, mali ve sosyal, askeri, güvenlik vb.) mevcuttur. Doğal kaynaklar açısından da diğer bölge ülkeleri kadar şanslı olmayan Kırgızistan hem komşularına hem de dış dünyaya bağımlıdır. Ülke DTÖ üyeliği için gerekli olan reformları yapmak koşuluyla uluslararası kuruluşlardan (başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere) yapısal uyum borçlanması şeklinde kaynak sağlamıştır. Kırgızistan'ın içinde bulunduğu şartlar ülkeyi hem bölgesel hem de küresel işbirliklerine daha sıcak yaklaşması neden olmuştur.

Kırgızistan için ifade edilen gerekçelerin önemli bir kısmı *Tacikistan* için de geçerlidir. Ekonomik istikrarsızlıkların yanısıra siyasi ve sosyal karışıklıklara mücadele eden ülke, iş barışın sağlanması hem bölgesel hem de küresel düzeydeki örgütlere üye olmaya başlamıştır. Ülke yaptığı hızlı reformlarla DTÖ üyelik sürecini hızlandırmış, DTÖ'ye üye olan ikinci bölge ülkesi olmuştur.

Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın DTÖ'ye üye olmadığı ve Tacikistan'ın 2013'ün ilk aylarında DTÖ'ye katıldığı dikkate alınırsa, **Orta Asya ülkelerinin genelde küresel düzeyde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine mesafeli durdukları görülmektedir**. Orta Asya ülkeleri bölgesel bütünleşme ve işbirliğine yönelik kuruluşlara üyelik konusunda daha isteklidir. Özellikle Kazakistan, Belarus ve Rusya ile oluşturduğu gümrük birliği ile diğer ülkelerin önündedir. Kırgızistan söz konusu gümrük birliğine katılmak için müzakerelere devam etmektedir. Diğer taraftan **Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında işbirliğini artırmaya yönelik oluşumlarda başarısız oldukları görülmektedir**.

Azerbaycan, Kazakistan ve *Özbekistan*'ın küresel anlamda ticari serbestleşme sürecine dahil olmak istememelerinin (veya daha geç dahil olmak istemelerinin) sebebi, serbestleşmenin yeni gelişmekte olan sanayilerine olumsuz etkiler doğuracağı ihtimalidir. Bu ülkeler ithal ikameci politikalarla kendi sanayileri kurmak, geliştirmek ve rekabet edebilir düzeye getirmek istemektedirler. Söz konusu ülkeler DTÖ'ye üyelik gerçekleşene kadar yerli sanayilerine önemli ölçüde sübvansiyon sağlamaktadırlar. Özellikle önemli ihracat kalemlerinden elde edilen gelirler ülke sanayilerinin daha iyi rekabet edebilir hale gelmesine ciddi finansal katkı sağlamaktadır.

Piyasa Ekonomisine Geçiş Stratejileri ve Ticari Serbestleşme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Orta Asya ülkeleri piyasa ekonomisine geçiş sürecinde her alanda olduğu gibi ekonomik yapı da ciddi dönüşüm sürecinden geçmişlerdir. Yeni kurumlarla birlikte eskiden var olan her türlü ekonomik, siyasi ve sosyal yapı önemli ölçüde değişikliğe uğramış, özel girişimlerin ekonomideki etkinlikleri artmaya başlamış, devletin ekonomik ve sosyal hayattaki etkinliğinin azaldığı bir süreç başlamıştır. Bu süreçlerin hızı ve etkileri şok terapi yaklaşımında daha açıktır.

Geçiş sürecinde *şok terapi yaklaşımı*nı benimseyen ülkeler (Kırgızistan), ticaretin serbestleştirilmesine hem bölgesel hem de küresel düzeyde daha istekli yaklaşmaktadırlar. *Aşamalı strateji*yi benimseyen diğer ülkeler ise daha itidalli bir ticari serbestleşmeden yana olup, bölgesel düzeydeki oluşumları ve ticari serbestleşmeyi ön planda tutmaktadırlar. Bölge ülkeleri (Kırgızistan hariç) genelde aşamalı yaklaşımı benimsemişler ve piyasa ekonomisine geçişte kademeli bir süreci tercih etmişlerdir.

Sonuç

Dış ticarete yönelik hükümet müdahalelerinin azaltılması veya tamamen kaldırılması uluslararası ticaretin serbestleşmesine önemli katkılar sağlar. Klasik ve neoklasik iktisatçılara göre ticaretin serbestleşmesi uzmanlaşmaya, verimliliğe, kaynakların etkin dağılımına, bilginin uluslararasında yayılımına, yurtiçi rekabet düzeyine ve ekonomik büyümeye olumlu yönde katkıda bulunur. Yeni dış ticaret teorileri dış ticaretin önündeki engellerin azalması ile bilginin, teknolojik yeniliklerin daha kolay yayılacağını ve karşılaştırmalı üstünlüklerin zaman içinde değişeceğini ifade etmektedir. Bu süreçte beşeri sermayeye yapılan yatırımlar önemli rol oynamaktadır.

Yapılan ampirik çalışmalarda ise serbest ticaretin ülke üretimine yönelik talepleri artırarak gelir, istihdam ve tüketimde artışa yol açacağı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca dış ticaretin serbestleştirilmesi ile artan ithalatın orta ve uzun vadede ülkenin ihracatına da olumlu katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan serbest dış ticaretin ekonomik büyüme ve teknik süreçlerle ilgili oranlarda daha çok gelişmiş ülkeler lehine sonuçlar yaratacağı da belirtilmiştir. Bir başka önemli sonuç ise ülkelerin ileride karşılaştırmalı üstünlük sağlayacakları sektörleri korumaları ile ilgilidir. Doğru sektörlerin seçilmesi şartıyla koruma uzun vadede ekonomik büyüme ve ihracata olumlu yansıyacaktır. Ampirik çalışmalarda ticari serbestleşme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığı kabul edilirken nedenselliğin yönü ile farklı sonuçlar mevcuttur. Ticari serbestleşmenin en çok tartışılan etkilerinden "ticari serbestleşmenin yoksulluğu arttırdığı" yönündeki görüşün aksine çoğu çalışmada ticari serbestleşme ve yoksulluk arasındaki ilişkide basit bir genel sonuca ulaşılamamıştır. Fakat uzun vadede ticari serbestleşmenin yoksulluğu hafifleteceğine yönelik ciddi kanıtlar bulunmuştur.

Teorik ve ampirik çalışmalarda uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin ekonomik büyümeye olumlu yönde katkılar sağlayacağını belirten pek çok çalışmanın yanısıra bu sürecin ekonomiye olumsuz yönde etkileri olacağını belirten yaklaşımlarda mevcuttur. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini eleştirenler ise söz konusu sürecin özellikle genç endüstrilerin kurulmasını ve/veya gelişmesini engelleyeceğini belirtmektedirler. Diğer taraftan ticari serbestleşmenin dış ticaret hadlerini gelişmekte olan ülkeler aleyhine belirten görüşlerde mevcuttur.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile görüşlerde genelde bu sürecin toplamda dünya ekonomisinde belli bir kazanç ve refah yaratacağı yönündedir. Esas sorun, paylaşım ile ilgilidir. Serbest ticaret ile ortaya çıkan kazanç ve refahın ülke ve/veya ülke grupları arasındaki paylaşımı, ülke ve iktisatçıların ticari serbestleşme sürece bakışını değiştiren önemli etmendir. Bu noktada sosyal bilimlerde tek bir doğrunun olmayacağından hareketle her görüşün haklı bir gerekçesi olduğunu da belirtmek gerekir.

Orta Asya ülkeleri küresel anlamda ticaretin serbestleşmesine farklı sebeplerle (ekonomik, siyasi, terör, güvenlik, iç karışıklıklar ve diğer sosyal içerikli çekincelerle) mesafeli dururken, bölgesel ticaret anlaşmaları ile entegrasyon ve işbirliklerine nispeten daha istekli oldukları görünmektedir. Bu istekliliğe karşılık uygulamadaki örnekler bölgesel girişimlerin çok da başarılı olduğunu göstermemektedir. Orta Asya ülkelerinin imzaladığı/taraf olduğu pek çok STA yürürlüğe girememiştir. Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki işbirliği girişimleri Rusya faktörü olmadan ilerleyememiş ve bölge içi ticaret gelişememiştir. Bölge ülkeleri bölgesel anlamda ticaretin serbestleşmesine istekli görünseler de bu konuda ciddi adımlar atamamışlardır.

Belarus, Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği, bölgenin en başarılı bölgeselleşme deneyimi olarak görülebilir. Söz konusu gümrük birliği Avrasya Ekonomik Topluluğu bünyesinde fakat topluluğun bütün üyelerini kapsamamaktadır. Bu sürece Orta Asya ülkelerinden sadece Kazakistan üyedir. Kırgızistan ve diğer bölge ülkelerinin katılımı söz konusu gümrük birliği sürecini daha güçlendirecektir. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun (ilerleyen dönemlerde Avrasya Birliği'nin) hedeflerine ulaşması bölgede ticaretin serbestleşmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Başarılı bir bölgeselleşme küreselleşmeye olumlu yansıyacaktır.

Çoğu gelişmiş ülkelerin bile küresel düzeyde tam ticari serbestleşmeye çok fazla taraftar olmamaları, serbest ticaretin önüne mümkün olduğu kadar tarife dışı kısıtlamalar getirdikleri bir ortamda Orta Asya ülkelerinin küreselleşme ve küresel düzeyde ticari serbestleşmeye mesafeli yaklaşmaları anlaşılabilir bir durumdur. İthal ikameci sanayileşmeyi stratejisini doğru sektörleri seçerek etkin bir şekilde uygulayan ülkeler, sanayileşme anlamında ciddi başarı elde etmenin yanısıra uzun vadede Grossman ve Helpman (1992)'nın belirttiği gibi söz konusu sektörlerde ciddi bir karşılaştırmalı üstünlük elde edebilirler.

DTÖ'ye üye olan Kırgızistan (1998) ve Tacikistan'ın (2013) diğer ülkelere oranla küresel anlamda ticaretin serbestleştirilmesine ılımlı yaklaşmaktadırlar. Diğer bölge ülkeleri (Türkmenistan hariç) ile DTÖ arasındaki üyeliğe giriş müzakereleri devam etmektedir. Bu ülkelerin ithal ikameci sanayileşme politikaları benimsemiş olmaları, piyasa ekonomisine geçişi aşamalı bir şekilde gerçekleştirmeleri ve en önemlisi petrol, doğalgaz ve pamuk gibi önemli ihracat kalemlerine sahip olmaları, söz konusu ülkeleri reformlar konusunda daha yavaş davranmaya itmektedir. Buna karşılık Kırgızistan ve Tacikistan önemli ihracat kalemlerinden nispeten yoksun olmaları bu iki ülkeyi daha hızlı reformlar yapmaya ve küresel anlamda ticaretin serbestleştirilmesine daha sıcak bakmaya yöneltmiştir. İlerleyen yıllarda Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve hatta Türkmenistan'ın DTÖ'ye üyeliği, Kırgızistan ve Tacikistan'a da fayda sağlayacaktır. Çünkü Kırgızistan dış ticaretinde bölge ülkelerinin (özellikle Kazakistan'ın) payı oldukça yüksektir.

Ülkeler ister bölgesel isterse küresel anlamda dış ticaretin serbestleşmesini sağlamadan makroekonomik istikrarı sağlamış olmaları ve ekonominin alt sektörlerine yönelik tedbirleri almış olmaları gerekir. Ayrıca ticaret, gümrük, sanayi, rekabet, teknoloji, Ar-Ge, eğitim, ulaşım, üretim, istihdam ve çalışma şartları ile ilgili altyapılar düzeltilmelidir. Aksi takdirde ticari serbestleşmeden ülkeler zararlı çıkacaklardır. Bölge ülkelerinin ihracatlarını çeşitlendirilememesi, sadece hammadde (doğal kaynak) ihracatı ile yetinmesi ve dış piyasalardaki gelişmelere karşı ekonomilerini daha kırılgan hale getirecektir.

Kaynakça

ADB. *Asian Development Outlook*. (2007-December 2013 arasındaki sayılar)

Bayraktutan, Y. (2005). Coğrafi Unsurlar Işığında Küreselleşme, Bölgeselleşme Ve Orta Asya. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 49, . 643-658

Bohr, A. (2004). Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order. *International Affairs*, 80/3, s. 485-502.

Bourguignon, F. vd. (2002). Making Sense of Globalization: A Guide to the Economic Issues. CEPR Policy Paper Series 8. London: Centre for Economic Policy Research.

BP. (2013). BP Statistical Review of World Energy.

Çalış, A. (2005). Türkmenistan Ülke Profili. Ankara: İGEME.

Çatalbaş, N. (2005). *Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri: Türkiye Uygulaması*. Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Çatalbaş, N. (2013). Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Dış Ticareti Açıklamaya Yönelik Modeller, İlkay Badurlar (Ed.), *Uluslararası İktisat* içinde (s. 52-82). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change*, vol. 40/3, pp. 523-44.

EBRD. (2007). *Transition Report (*2007-2012 sayıları).

Edwards, S. (1998). Openness, Productivity, and Growth: What Do We Really Know?. *Economic Journal*, vol. 108/447, pp. 383-398.

Esfahani, H. S. (1991). Exports, imports, and economic growth in semi-industrialized countries. *Journal of Development Economics* 35/1. s. 93-116

Eurasian Economic Commission. (2013). *Eurasian Economic Integration: Facts and Figures*.

EurAsEC. (2011). *EurAsEC Today.*

Frankel, J. A. ve Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth? *American Economic Review,* vol. 89/3, pp. 379-399.

Freinkman, L. Polyakov, E. ve Revenco, C. (2004). Trade Performance and Regional Integration of the CIS Countries. *World Bank Working Paper*. No: 38.

Genç, M. C. ve Berber, M. (2011). Bölgeselleşme Ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/2, s. 84-110.

Giovanni, J. D. ve Levchenko, A. A. (2009).Trade Openness and Volatility. *The Review of Economics and Statistics*, 91/ 3, pp. 558-585.

Grossmann, G. M. ve Helpman, E. (1992). Protection for Sale. *NBER Working Papers Series*, No: 4149.

Harrison A. (1996). Openness and growth: A time-series, cross-country analysis for developing countries. *Journal of Development Economics* 48/2, pp. 419-447

IMF. (2006). *Regional Economic Outlook*, May.

Isakova, A., Koczan, Z. ve Plekhanov, A. (2013). How much do tariffs matter? Evidence from the customs union of Belarus, Kazakhstan and Russia. *EBRD, Working Paper*, No. 154.

Jung, W. S., Marshall, P. J. (1985). Exports, Growth and Causality in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, 18/1, pp. 1–12

Kakharov, J. (2003). Privatization of Corporations in Uzbekistan in Comparison With Transitional Economies of Central and Eastern Europe, *Central Asia And The Caucasus*, No. 3 (21)

Karluk, R. (2007). *Uluslararası Kuruluşlar.* 6. Baskı. İstanbul Beta.

Karluk, R. (2009). *Uluslararası Ekonomi*. 9. Baskı. İstanbul: Beta.

Keesing D. B. (1968). Population and Industrial Development: Some Evidence from Trade Patterns. *The American Economic Review*, 58/ 3, pp. 448-455

Keesing, D. B. (1968). Labor Skills on the Structure of Trade in Manufactures. Peter B. Kenen ve Roger Lawrence (ed), The Open Economy Essays on International Trade and Finance. içinde (s. 3-18). New York: Columbia University Press.

Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade. *American Economic Review*, 70/5, pp. 950-959.

Kuzio, T. (1998). National Identity and Foreign Policy: "The East Slavic Conundrum". Taras Kuzio (Ed.), *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation* içinde (, M. E. Sharpe; New York, pp.221-244.

Laruelle, M. ve Peyrouse, S. (2012). Regional Organisations in Central Asia: Patterns of Interaction, Dilemmas of Efficiency. *University of Central Asia, Institute of Public Policy and Administration Working Paper*, No.10.

Lee, H. Y., Luca Antonio Ricci, L. A. ve Rigobon, R. (2004). Once Again, Is Openness Good for Growth? *Journal of Development Economics*, vol. 75/2, pp. 451-72.

Leontief, W. W. (1953). Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Reexamined. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97/4, pp. 332-349.

Li, X. (2004). Trade Liberalization and Real Exchange Rate Movement. *IMF Staff Papers,* Vol. 51, No. 3, 553-584.

Michalopoulos, C. (1999). The Integratıon of Transition Economies into the World Trading System, *Worldbank Policy Research Working Papers*.

Miller, S. M., Upadhyay, M. P. (2000). The Effects of Openness, Trade Orientation, and Human Capital on Total Factor Productivity. Journal of Development Economics, 63/2, pp. 399–423

Mishkin, F. S. (2007). Globalization and financial development. *BIS Review*, 41/2007.

Mogilevsky, R. (2004). *Role of Multilateral and Regional Trade Disciplines: Kyrgyzstan's Experience*. No: 278. Warsaw: Center for Social and Economic Research.

Muradova, K. ve Khusainova, O. (2003). The Integration of Uzbekistan into the World Economy. *International Conference on Policy Modelling*, İstanbul, July 3-5.

Sachs, D. J., Warner, A., Aslund, A. ve Fischer, S. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration, *Brookings Papers on Economic Activity*, Ed. William C. Brainard, George L. Perry, 25th Anniversary Issue, Washington D.C, Brookings Institution, pp.1-118.

Sakınç, S. (2005). *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar.* Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Sandalcılar, A. R. ve Yalman, İ. N. (2012). Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7/2, s. 49-65

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. Geliştirilmiş. 18. Baskı. İstanbul: Güzem Can.

Shadikhodjaev, S. (2008). Eurasian Economic Community (EurAsEC): Legal Aspects of Regional Trade Integration. *KIEP Working Paper*.08-05.

Simon, G. (2010). On the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. *Economic Annals*, 55/184, pp. 7-28.

Staehr, K. (2005). Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed. *The European Journal of Comparative Economics,* 2/ 2, pp. 177-202.

Starr, S. F. (2004). Central Asia in the Global Economy. *Foreign Policy***,** September/October.

Temple, J. (1999). The New Growth Evidence. *Journal of Economic Literature*, 37/1, pp. 112-156.

Togan, S. (2002). Azerbaycan Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İktisadi Gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi,* Özel Sayı.

Tumbarello, P. (2005). Regional Trade Integration and WTO Aceession: Which Is the Right Sequencing? An Application to the CIS. *IMF Working Paper*.

Ultanbaev, R. (2003). Eurasian Economic Community: Thorny Path Of Development. *Central Asia And The Caucasus*, No. 3 (21)**.** http://www.ca-c.org/journal/2003/journal_eng/cac-03/16.usaeng.shtml

Ushakova, N. (2003). Central Asian Cooperation: Toward Transformation**.** *Central Asia And The Caucasus*, No. 3 (21)**.** http://www.ca-c.org/journal/2003/journal_eng/cac-03/16.usaeng.shtml

Uslu, N. (2010). Orta Asya Ülkeleri Arasında İşbirliği ve Örgütlenme Çabaları. Tayyar Arı (Der.) *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine* içinde (s. 229-260). Bursa: MKM Yayıncılık.

Winters, L. A., McCulloch, N. ve McKay, A. (2004). Trade Liberalization and Poverty: The Evidence So Far. *Journal of Economic Literature*, 42/1, pp. 72-115.

Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, Sayı 5 (2007), s. 67-89.

Young, A. (1991). Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade. *The Quarterly Journal of Economics*, 106 /2, pp. 369-405.

Yüce Dural, B. (2007). *Geçiş Ekonomileri*. İstanbul: Beta

İnternet Kaynakları

http://aric.adb.org/integrationindicators

http://en.rian.ru/world/20060623/49951685.html

http://en.tengrinews.kz/politics_sub/SCO-will-create-no-free-trade-zone-11046/

http://english.peopledaily.com.cn/90883/8472452.html

http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx

http://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2013?ref=publications/series/key-indicators-for-asia-and-the-pacific

http://www.ecosecretariat.org/

http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/interactive/current/FileZ/XL/T31.HTM.

http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/status_e.htm

http://rt.com/business/kyrgyzstan-armenia-customs-union-749/